

Sapirin metodin arvostelijat ovat huomauttaneet, että esim. hänen suorittamansa »teknikan» tyyppittely on sikäli epäsymmetrinen, että isolaatiossa on kysymys sanojen välisistä suhteista, kun taas tyypeissä b, c ja d huomio kohdistetaan sanan sisäisiin suhteisiin. Greenberg onkin (1960) kehittänyt ns. »viiden parametrin järjestelmän» ja päätyttyä tällöin kymmeneen indeksiin, joilla ilmaistaan mm. agglutinatiivisten konstruktioiden lukumäärän suhde morfeemirajojen lukumäärään tai juurimorfeemien, johdosmorfeemien, taivutusmorfeemien, suffiksien ja prefiksien lukumäärän suhde sanojen lukumäärään kussakin tutkittavassa kielessä. Tätä metodia sovellettaessa on pystytty erottamaan etenkin isoivat ja polysynteettiset kielet entistä selvemmin toisistaan.¹

Eritoten infraanikielten tutkijat ovat olleet innokkaita kehittämään kielitypologian menetelmiä. Tämä johtuu lähinnä siitä, että ponnisteluista huolimatta ei ole päästy kovinkaan pitkälle yritettäessä selvittää Amerikan alkukaskeitten keskinäisiä sukulaisuussuhteita samoilla historiallis-vertailevilla metodeilla, jotka eurooppalainen kielentutkimus on omalla tahollaan sadassa vuodessa hionut varsin pystyviksi.

¹ Kielitypologiasta ks. lisäksi ALO RAUN, Johdatusta strukturaalikielitteeseen (s. 58—65) ja ERKKI ITRKONEN, Kieli ja sen tutkimus (s. 392—340).

Genealoginen luokittelu

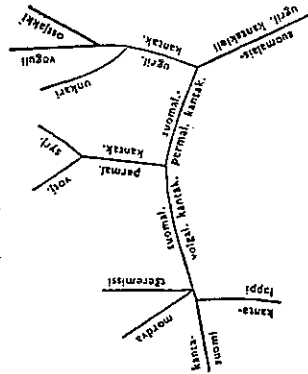
Kieli ei ole pelkästään aikalaisten keskeinen korvaamaton viestintäväline, vaan jokaisella kielellä on myös oma, kauas menneisyyteen ulottuva historiansa. Kielentutkimus ei voi tyytyä yksinomaan nykykielten kuvailevaan synkroniseen tarkasteluun, vaan se edellyttää aina myös diakronista, historiallista näkökulmaa. Yhtäältä esim. sellainen havainto kuin romaanisten kielten selvä polveutuminen latinasta ja toisaalta tutustuminen sanskritin kaltaisiin muinaiskieliin antoi aikanaan alkusäätyksen kielihistorialle ja johti siihen, että maailman kieliä alettiin ryhmitellä niiden sukulaisuussuhteiden perusteella. Päädyttiin kielten ns. genealogiseen jakoon, jossa lähisukuiset kielet muodostavat omia ryhmiään, nämä ryhmät laajempia »kielihaaroja» ja haaraumat vilhdoin ns. kielikuntia.¹

Puhuttaessa kielten »sukulaisuudesta» ei tietenkään tarkeiteta biologisen verheimolaisuuden kaltaista suhdetta, vaan sukulaiskieliksi sanotaan kieliä, jotka olennaisilta osiltaan ovat siinä määrin toistensa kaltaisia, että niiden voidaan osoittaa tai otaksua johtuvan yhteisestä alkumuodosta (olevan saman varhemman kielen muunnelmia eli murteita), tai toisen kielen saatetaan katsoa suorastaan juontuvan toisesta. Romaaniset kielet, mm. italia, espanja ja ranska, ovat aivan ilmeisessä »sukulaisuussuhteessa»

¹ Kielisukulaisuuden toteamisesta ks. ERKKI ITRKONEN, Kieli ja sen tutkimus s. 87—94.

sekä keskenään että myös latinan kanssa, ja on vakuuttavasti osoitettavissa, että romaaninen ryhmä juontuu latinasta, on lähtöisin sen paikallisista muunnelmista, lähinnä varhaiskeskiaikaisista murteista. Sitä olennaisesti yhtenäistä kielimuotoa, jonka myöhempiä muunnoksia sukulaiskielet ovat, sanotaan kantakieleksi (tai yhteiskieleksi), ja samasta kannasta polveutuvia kielä nimetään usein kantakieleen verrattuna »tytärkieleiksi» ja toisiinsa verrattuna »sarkielieksi». Kieligenealogia on siis lainannut sukulaisuusterminologiaa eräitä kuvaillaus- ja luonnonhistorialta ja sukututkimukselta historioiva kielitiede omaksui alun toistasataa vuotta sitten tavan havainnollistaa sukulaiskielten keskinäisiä suhteita sukupuuta muistuttavilla kaavakuvilla. Ensimmäisenä tällaisen, indoeurooppalaisia kielä esittävän sukupuun hahmotteli darvinistisen lingvistiikan etevä edustaja AUGUST SCHLEICHER v. 1861.¹ Vertailemalla huolellisesti keskenään

¹ Meillä Suomessa ryhtyi D. EUROPAEUS jo 1863 Schleicherin esikuvan innoittamana piirtämään samankaltaista sukupuuta, johon hän kuitenkin sijoitti kaikki maailman kielet: ylimmäs, puun latvukseen, indoeurooppalaisten kielten viuhkan ja aivan sen alapuolelle, samasta kantakielestä lähteväksi, suomalais-ugrilaisien kielten haaran. Suomensukuisten kielten keskinäisiä suhteita ovat myöhemmin sukupuupiirroksella havainnollistaneet mm. JÓZSEF BUDENZ ja OTTO DONNER (1879) sekä E. N. SETÄLÄ (1926). Tunnetuin on Setälän piirros:

kaikkia tunnettuja indoeurooppalaisia kielä, erityisesti niitä, joista on säilynyt tuhansien vuosien takaisia kirjallisia muistomerkkejä, kuten sanskritistä, avestasta, kreikkasta ja latinasta, Schleicher uskoi pystyvänsä rekonstruoidaan niiden ammuksen yhteisen alkumuodon, indoeurooppalaisen kantakielen, niin yksityiskohtaisesti, että hän sepitti tällä kielellä tarinan »Lintu ja hevoseb». Muihin uhkayritykseen ei kukaan myöhempi kielentutkija ole ryhtynyt. Eri kantakielten äänne-, muoto- ja lause-rakennetta on kyllä uutterasti pyritty selvittämään vertailevan menetelmän avulla, ja tämä työ jatkuu paraikaa menestyksellisesti monilla tahoilla, mm. uralistiikan piirissä, missä vanhojen kielennuistomerkkien puute on pakottanut keräämään nykykielten murteista mahdollisimman runsaat ja tarkat aineskokoelmat sekä kehittämään komparatiivista metodia vielä täsmällisemmäksi ja tiukemmaksi kuin esikuvana olleen indogermanistiikan alalla. On käynyt selväksi, että muinaiset kantakielet eivät voi olla muuta kuin fiktoita, sitä epämääräisempiä ja hypoteettisempia, mitä kaukaisemmista yhteiskielistä on kysymys. Emme pysty tavanomaisella asensiivisellä menetelmällä likimainkaan tarkoin rekonstruimaan esim. niinkään »läheistä» kantakieltä kuin myöhäiskantasuomea, josta nykyisten itämerensuomalaisten kielten katsotaan haarautuneen. Myöhäiskantasuomen enempää kuin useimpien muidenkaan kantakielten historiallista olemassaoloa emme voi eksaktisti dokumentoida, mutta muinaisten yhteiskiellen oletaminen on hedelmällisenä työhypoteesinä kielihistorialle välttämätön. On syytä pitää mielessä, että kielihistorian »totuudet» ovat hyvin usein itse asiassa vain todennäköisyyksiä, mutta ilmeinen todennäköisyys tunnustetaan ns. kulttuuritieteissä yleisesti totuuden veroiseksi.

$c = k$, kuten latinassa), gootin *hund*, tokaarin *kánt* ja toisaalta *avestán satəm*, muinaisintian *śatám*, liettuan *šitūtas*, venäjän *sto*, lyykian *sāta*. — Satem-kieliin kuuluvat indoiranilainen haara, armenia, albania, balttilaiset ja slaavilaiset kielet sekä kuolleet muinaiskielet fryygia, traakia, daakia, lyykia, lyydia, pelasgi ja mahdollisesti myös illyyri.

Laajimmalle levinnyt kielikunta on *indoeurooppalainen*, jota toisinaan sanotaan myös *indogermaanisiksi*. Viimeksi mainittu nimitys on vanhempi; sitä käytti ensimmäisenä JULIUS VON KLAPROTH v. 1823, ja hän halusi tällä tavoin tuoda näkyviin kielikunnan silloin tunnetut äärimmäiset haaraumat, intialaisen ja germaanisen. Nykyisin indoeurooppalaisten kielten puhujien määrä on ylivoimaisesti maapallon suurin. He asuttavat lähes koko Euroopan, Iranin, Afganistanin, Pakistanin ja laajat alueet Intiaa. Siirtolaisuuden mukana muutamat indoeurooppalaiset kielet ovat uudella ajalla vallanneet pääosan Amerikkaa ja Australiaa sekä melkoiset alat Aasiasta ja Afrikasta. Keski- ja Vähästä-Aasiasta tunnetaan lukuisia indoeurooppalaisia muinaiskieliä.

Yhteiskieltä puhuneiden indogermaaniensa otaksutaan asuneen Mustanmeren ja Itämeren välisellä alueella, ja jo noin 3500—2500 eKr. arvellaan indoeurooppalaisten kielten levittäytyneen pääryhmiin jakautuneina suunnilleen Donjoesta Pohjanmereen saakka.

Tämä kielikunta on totuttu jakamaan kahteen päähaaraan, *kentum-* ja *satem-*kieliin, sen mukaan, edustaako yhteiskielen oletettavia palataalisia *k-* ja *g-*äänteitä myöhemmissä kielimuodoissa klusili vai sibilantti. Avainsanaksi on otettu 'sataa' merkitsevä numeraali, kanta-kielen rekonstruoitu **kmtom*, jonka jatkajia ovat yhtäältä latinan *centum*, kreikan *he-katón*, muinaisiirin *cēt* (tässä

Indoiranilainen eli arjalainen yhteiskieli jakautui ilmeisesti jo ennen vuotta 2000 eKr. kahdeksi päähaaraksi, intialaiseksi ja iranilaiseksi. *Intialaisten* eli *indoeurjalaisien* kielten puhujat, jotka käyttivät itsestään nimeä *árja* (mahd. 'ylhäinen'), saapuivat Intiaan luoteesta päin yli 3 000 vuotta sitten. Vähän myöhemmältä ajalta, v:n 1000 tienoilta eKr., katsotaan olevan peräisin vanhimman *muinaisintialaisen* kirjallisen dokumentin, hymnin kokoelman *Rigveda (Rg-Veda)*. Ikivanha vedakirjallisuus sisälsi uskonnollisten hymnien ohella brahmalaisuuden kannonsia kirjoituksia. Muinaisintialaisen kielimuodon seuraavaa astetta edustaa *sanskriti*, joka nimitys johtuu muinaisintialaisten grammaatikkojen käyttämästä termistä *samskr̥tam* 'kultivoitunut, korrekti, kieliopin sääntöjä noudattava'. Klassisen sanskritin pedanttiset säännöt, yhteensä nelisen tuhatta, kokosi kuuluisaksi kielopiksi PĀNINI n. 400 eKr. Tällöin sanskrit ei ollut enää yhteisen kansan puhekielenä, vaan sen rinnalla käytettiin ns. *prakritia* (muin.-int. *prākṛtam* 'alkuperäinen, luonnollinen, tavallinen' tai myös 'naisille kuuluva'). Sanskrit on kuitenkin säilynyt halki vuosituhansien Pohjois-Intian budhalaisien kultikielenä, jota brahmalaispapit käyttävät keskustelussakin. Vielä v. 1958 ilmestyi Intiassa 292 sanskritinkielistä kirjaa. Laajan sanskritiksi seipitetyn kaunokirjallisuuden varsinainen kukoistuskauti sijoittuu

noin vuosiin 500 eKr. — 600 jKr. — Äsken mainitut prakriit-murteet edustavat jo ns. *keski-intialaista* kielimuotoa, johon luetaan lisäksi kuningas Asokan piirto-
kirjoitukset (n. 300 eKr.) ja Etelä-Intian kulttikieli, *pāli*, »Budhan kieli». Myöhäis-keski-intialaisina kielinä mainitaan ns. *apabhransā-* eli harhautumamurteet. — 1200-luvulle tultaessa ovat kehkeytyneet *uusintialaiset* paikalliskielet, joista kahdeksan on tätä nykyä yli kymmenmiljoonasta. Suurin on *hindi*, v:sta 1965 Intian virallinen kieli, jossa on lukuisia murteita. Näistä *hindustani* on yleiskielen asemassa, ja sen muunnos, *urdu*, on vallitsevana Länsi-Pakistanissa. Hindin ja urdun puhujia on nykyisin yhteensä yli 150 miljoonaa. Muut suurimmat nykyintialaiset kielet ovat *bengali* (70 milj.), *bihari* (37 milj.), *marathi* (28 milj.), *panadžabi* eli *punjab* (22 milj.), *radžastani* eli *rajasthani* (17 milj.) ja *guadžarati* eli *gujarati* (16 milj.). Uusintialaista alkuperää on myös *mustalaitkieli* eli *romaani*, jonka puhujat ovat lähtöisin Luoteis-Intiasta.

Vanhin tunnettu *iranilainen* kielimuoto on Khora-sanissa puhuttuja muinaisiranin itämurteita edustava *aveska* (eli muinaisbaktria tai zend), zarathustralaisten pyhien kirjojen kieli. Avestan ydin, pyhät laulut (*gāthā*), ajoittuu viimeistään v:n 600 tienoille eKr., mutta kuvastanee melkoista vanhempaa kielenkäyttöä. Lännempänä Persian valtakunnassa oli käytössä ns. *muinaispersia*, jonka tärkeimmät muistomerkit, nuolenpäillä laaditut piirtokirjoitukset, ovat peräisin Dareios I:n ja hänen seuraajensa hallituskaudelta (noin vuosilta 522—331 eKr.). Viimeisten akemenidkuninkaiden aikana (noin v:sta 400 eKr.) muinaispersia alkoi siinä määrin muuttua etenkin äänneasultaan, että voidaan puhua jo siirtymisestä keskiiranilaiseen kielimuotoon.

Kuluvalla vuosisadalla tehtyjen muinaislöytöjen ansiosta on *keski-iranista* käytettävissä verrattain runsaasti eri murteita valaisevaa aineistoa. Muinaispersiasta juontuva *keskipersia* eli *pehtlevi* oli sassanidien valtakunnan (226—652 jKr.) virallisena kielenä, jota paitsi sitä vijelivät kulttikielenään sekä parsilaiset että manikealaiset. *Parthiaa* eli *pahlavik*-kieltä puhuttiin Parthian maakunnassa Kaspianmeren kaakkoispuolella. *Sogdin* kielen keskus oli Persian valtakunnan koillisimmassa maakunnassa, Sogdianassa, nykyisessä Turkestanissa Samarkandin seuduilla, mutta sieltä tämä keski-iranilainen kulttuurikieli levisi Aleksanteri Suuren hävitysretken jälkeen etenkin karavaaniteiden varsille kauas länteen ja itään, aina Kiinan Turfaniin saakka, mistä on löydetty 700- ja 800-luvulta jKr. peräisin olevia sogdimkielisiä käsikirjoituksia. Sogdianan länsipuolella asuivat iranilaiset *hvarzmiti*.

Ainoastaan osa muinaisista iranilaisista vaelsi Persiaan eli Iraniin, »arjalaisten maahan» (*Ērān < arjān*). Jo muinaispersialaiset lähteet mainitsevat kansan ja maan nimen *saka*, joka alkuaan on ehkä merkinnyt nomadia. Tämän nimisiä iranilaisheimoja asui yli vuosituhannen ajan (n. 800 eKr. — 400 jKr.) laajalla vyöhykkeellä, joka ulottui Mustanmeren pohjoispuolisilta aroilta aina Pamirvuoristoon ja Alkaille sekä Kiinaan, Khotanin (nykyisen Hotanin) kaupungin tienoille asti. Viimeksi mainitulta seudulta löydettyjen, noin vuosilta 600—900 jKr. peräisin olevien keski-iranilaisten sakatekstien kieltä nimitetään toisinaan (*muinais*)*khotaniksi*. Kreikkalaiset (esim. Herodotos) tunnivat useita sakaheimoja ja nimittivät niitä mm. skyytalaisiksi (*skythai*), sarmaateiksi, skoloteiksi, massageeteiksi ja roksolaaneiksi. Kansainvaellusten kaudella skyyttalaisia siirtyi Unkariin saakka, mistä on todisteena Keeske-

méin kaupungin lähetyviltä löydetty sarmaattilainen piirtokirjoitus. Muinaisskyyttälaisista kielistä ei tunneta paljonkaan muuta kuin yksityisiä sanoja ja henkilönnimistöä, mutta eräät nykyiranilaiset kielet ovat kaikesta päättäen samaa juurta kuin vanhat sakavyöhykkeen murteet. Tällaisia on ensimmäkin Keski-Kaukasuksen *osseffi*, omalta nimeltään *iron* (< **arjānām*). Osseetit ovat kansainvaelluksien ajalta tunnettujen alaanien jälkeläisiä, kun taas kaukana idässä, Samarkandin eteläpuolella, asuva *jaghndōi*-heimon polveutuu keski-iranilaisista sogdeista. Varsinaisella Pamirin alueella puhutaan lukuisia itäiranilaisia kieliä, joista mainittakoon sangen arkaainen *wahī* sekä *sanglētī*, *mundži* ja *jidgha*. Afganistanin asukkaat ovat todennäköisesti siirtyneet nykyisille seuduilleen pohjoisempaa; heidän kielensä, *afgaani* eli *pašto*, jonka puhujia on myös Länsi-Pakistanissa, on nykyisistä itäiranilaisista kielistä suurin (8 milj.), ja sillä on varsin pitkä kirjallinen traditio. Länsi-iranilaisen ryhmän pääkieli taas on *uuspersia* (12 milj.), keskipersialaisen kielimuodon jatkaja (laaja ja monipuolinen kirjallisuus n. v:sta 900 jKr.). Uuspersia on jakautunut lukuisiin murteisiin, joihin oikeastaan kuuluu myös Neuvostoliiton puolelta *tađžikin kieli* (3 milj.). Muita länsi-iranilaisia nykykieliä ovat *kurdi* eli *kurmandži* (yli 3 milj.), jonka puhujista pääosa asuu Turkissa, muut Iranissa, Irakissa ja Syyriassa, sekä *belutši* eli *balōši* (n. 1 milj.) Pakistanin tasavallan Belutšistanin maakunnassa, jonne paimentolaisbelutšit tunkeutuivat Luoteis-Iranista vasta keskiajalla.

Arjalaiset ja erityisesti iranilaiset kielet ovat hyvin tärkeitä fannougristiikankin kannalta, sillä niillä on vuosikatuansien mittaan ollut huomattava vaikutus suomalais-ugrilaiselle taholle.

Armenia on virallisena kielenä Kaukasuksen eteläpuolella sijaitsevassa Armenian neuvostotasavallassa (1,8 milj. asukasta). Armenianlaisia asuu lisäksi huomattavat määrät Turkissa, Syyriassa, Egyptissä, Irakissa, Ranskassa, Venetsiassa ja Yhdysvalloissa. Lähetyssaarnaaja Mesrob loi armenialle oman kirjaimiston v. 406, ja Raamattu käännettiin armeniaaksi niin ikään jo 400-luvulla. Armenianlaiset ovat seemiläistä alkuperää. Jouduttuaan 7. ja 6. vuosisadalla eKr. meedialaisvallan alaisuuteen he omaksuivat indoeurooppalaisen satem-kielen (ehkä fryygialaisilta).

Albanian kielessä erotetaan kaksi päämurreryhmää, *toski* ja *gegi*, joissa kummassakin on runsaasti laina-aineksiä latinasta, turkista, kreikasta ja slaavilaisista naapurikielistä. Vanhin kirjallinen muistomerkki on kasteen kaava v:lta 1462. Albanialaisia on lähes 2 miljoonaa, ja heitä asuu myös Jugoslavian eteläosissa ja Etelä-Italiassa. He polveutuivat ehkä muinaisista illyyreistä, jotka jo n. v. 1200 eKr. saapuivat Adrianmeren itärannikolle ja perustivat sinne valtakunnan. Se käsitti suunnilleen nykyisen Albanian ja sen pohjoispuolisen alueen Istriaan asti, siis seudun, jota roomalaiset kutsuivat Illyriaksi. Muinaisesta *illyyrin* kielestä ei tunneta kuin nimitystä ja piirtokirjoituksissa säilyneitä yksityisiä sanoja; ne osoittavat, että kysymyksessä on luultavasti satem-kieli, jonka läntistä haaraa edustanevat Apulian ja Kalabriasta löydetty ns. messapialaiset inskriptiot ja joka sammui jo vanhalla ajalla.¹ Etenkin HANS KRAHE uskoi löytäneensä

¹ Balkanin lukuisista muinaiskielistä tunnetaan yleensä vain muutamia yksityisiä sanoja ja nimitystä. Tällaisen niukan ja varsin tulkinnanvaraisen aineiston pohjalta on vaikeata useinkaan päätyä aivan varmoin tuloksiin. Kuvaavaa esim. on, että asiantuntijat

illyriiläisiä aineksia laajalti Euroopan vanhimmasta paikannimistöstä, olletikin hydronymiaista: Kreikasta, Alpeilta, Böömistä, Saksasta, Puolasta, jopa Itämeren rannikolta. Balkanin muinaiskielten erikoistuntijat (erityisesti V. GEORGIEV) ovat kuitenkin osoittaneet, että illyriin asuma-ala ei ole koskaan voinut olla näin tavattoman laaja.

Fryggia on myös alkuaan Balkanin muinaiskieliä, satem-ryhmään kuuluvia. Fryggialaisten ensimmäiset tunnetut asuinpaikat sijaitsivat illyriin ja traakialaisten välillä, nykyisen Serbian tienoilla, mistä he siirtyivät jo ennen vuotta 1000 eKr. Vähän-Aasian sisäosiin. Sieltä löydetyt piirtokirjoitukset edustavat kahta kielimuotoa, muinaisfryggiaa (n. v:sta 800 eKr.) ja uusfryggiaa (roomalaiskaudelta, jolloin kieli myös sammui).

Traakia, niin ikään jo vanhan ajan lopulla kuollut satem-kieli, on osoittautunut verrattain läheiseksi sukulaiseksi fryggialle, mutta siinä on myös piirteitä, jotka yhdistävät sitä albanian ja armenian suuntaan. Traakian-kielisiä piirtokirjoituksia on löytynyt eritoten Bulgariasta, traakialaisten varsinaisesta asuinmaasta, mutta myös mm. Romaniasta ja Samotraken saarelta. — Traakialaisten pohjoisina naapureina asui daakialaisia Tonavan alajuoksun varsilla, etenkin nykyisessä Romaniassa. *Daakian* (eli *dakomyssian*) kielellä on lukuisia kosketuskohtia muuhin puheena olleisiin Balkanin muinaiskieliin ja myös nykyalbaniaan.

Yhä jakautuvat kahteen suunnilleen yhtä vahvaan leiriin sellaisessakin peruskysymyksessä, kuin onko illyyri katsottava satem- vai kentum-kieliksi. Yksimielisyyttä ei ole saavutettu siitäkään, onko albania tosiaan illyriin jatkaja vai onko se pikemminkin sukua traakialle tai daakialle (eli eslatinalaiselle muinaisromanialle).

Lygkiaan, Anatolian muinaiskieltä, on säilynyt parissasadassa piirtokirjoituksessa. Nämä osoittavat, että kysymyksessä on selvästi indoeurooppalainen satem-kieli.

Lygdian kielenkään indoeurooppalaista alkuperää ei enää sovi epäillä, vaikkakin muilta tahoilta omaksutut ainekset ovat usein kätkenneet vanhimman kerrostuman näkymättömiin.¹

Petasgi, perimätiedon mukaan Kreikan vanhimpien asukkaiden kieli, kuuluu sekoin satem-ryhmään ja on ilmeisesti sukua illyyrielle.

Balttilaisia kieliä on tätä nykyä kaksi, *liettua* (v. 1959 kaikkiaan 2 326 000 puhujaa) ja *lätti* eli *latvia* (puhujia 1 400 000). Kumpaisenkin kirjallinen viijely ulottuu vain uskonpuhdistuksen aikaan (esim. vanhin lätkielinen muistomerkki on v:lta 1585). Eritoten liettua on säilynyt sangan arkaaisena mm. painosuhteiltaan. Länsibalttilaista haaraa edustaa *muinaispreussi*, jonka vanhin muistomerkki on n. v:lta 1400, mutta joka sammui jo 1600-luvun lopulla. Kuolleita itäbalttilaisia kieliä ovat vuoroslaan mm. Kuurinmaan *kuuri*, eräänlainen liettuan ja latin välimuoto, sekä äärimmäisinä idässä, Keski-Venäjällä, asuneiden *goljadien kieli*. Läntiset suomalais-ugrilaiset kansat ovat olleet liikkeissä suhteissa muinaisbaltteihin ainakin jo n. 2500 vuotta sitten, kuten itämeren-

¹ Tämän Vähän-Aasian muinaiskielen nimi muistuttaa erehdyttävästi itämerensuomalaisen lyydin kielen eli lyydiläismurteiden nimeä. Yhtäläisyys ei johdu sattumasta, vaan sanojen yhteisestä alkuperästä. Kreikkalaisten lähteiden tuntema kansan nimi *Lygdoi* edellyttää indoeur. lähtömuotoa **leudho-* tai **loudho-*, ja tästä ovat peräisin myös mm. muinaisyläsaksan *liud* 'kansa, ihminen, väki' ja venäjän *liud* 'kansa', mon. *liudi* 'väki, ihmiset'. Lyydiläisten nimi on puolestaan ilmeisesti lähtöisin tästä venäjän appellatiivista.

suomalaisiin kieliin ja lappiinkin saadut lukuisat balttilaisperäiset lainasanat selvästi osoittavat. Mordvaan ja tšeremissiin omaksutut harvalukuisemmat balttilaiset lainat lienevät peräisin itäisimmistä, nyttemmin sukupuuttoon kuolleista balttilaiskielistä.

Slaavilaisissa ja balttilaisissa kielissä on niin runsaasti yhteisiä piirteitä, että usein puhutaan balttilais-slaavilaisesta kieliryhmästä, jopa balttilais-slaavilaisesta yhteiskaudestakin. Kuitenkin balttilaiset kielet edustavat selvästi vanhempaa kantaa kuin slaavilaiset. Slaavien alkukodin otaksutaan sijainneen Karpaattien ja Dneprin välillä. Sieltä heitä alkoi viimeistään 500-luvulla jKr. siirtyä muualle, mm. Venäjälle. Tällöin esim. Okan laakson suomensukuiset kansat osittain sulautuivat slaaveihin, osittain siirtyivät syrjään tulokkaiden tieltä.

Slaavilaisissa kielissä erotetaan itäinen, läntinen ja eteläinen ryhmä. Itäslaavilaisista kielistä on suurin *venäjä* eli *isovenäjä* (yli 114 miljoonaa) ja lähinnä suurin *ukraina* eli *vähävenäjä* (yli 37 milj.). *Valkovenäjä* on kehittynyt kirjakieleksi Minskin seudun murteiden pohjalta; sen puhujia on nykyisin lähes 8 milj.

Länsiryhmään kuuluvat *tšekki* (n. 9 milj.), *slovakki* (lähes 4 milj.), *puola* (n. 30 milj.), *sorbi* (80 000) sekä puolan lähisukuiset *kašubi* ja *slovintsi* (Danzigin länsipuolella) ynnä 1700-luvun alussa kuollut *polabi* eli *elbenslaavi* sekä muinaisen *pomoraniin* jäänteet Oderin itäpuolella. Tšekkiä ja slovakkia voidaan pitää saman kielen murteina. Niille on ominaista tavuamudostavan *l:n* ja *r:n* runsaus (esim. *Vltava* = Moldau), tšekille lisäksi *r:n* ja *š:n* välinen konsonantti *ř*, joka vokaalien välissä on soinnillinen (esim. *Dvořák*). Puolassa ovat säilyneet kantaslaavin nasaalivokaalit (esim. kaupunginimen *Częstochowa* ensi tavussa).

Sorbissa erotetaan kaksi muotoa, ylä- ja alásorbi (Lautsitzissa). Nämä ovat jäänteitä muinaisten vendien kielestä, jota puhuttiin Itämeren etelärannikolta Lüneburgin nummille saakka.

Eteläslaavilaisia kieliä ovat *sloveeni* (n. 1,5 milj.), *serbokroatia* (lähes 15 milj.), *makedonia* (n. 1 milj.) ja *bulgaria* (yli 7 milj.). Serbia ja kroatia ovat samaa kieltä, mutta serbit käyttävät kyrillistä eli slaavilaista kirjaimistoa, kroaatit latinalaista. Sloveeni on hyvin lähellä serbokroataa. Bulgaria vuorostaan muistuttaa venäjää, mutta on taivutukseltaan suuresti yksinkertaistunut, jopa siinä määrin, että bulgaria (ynnä makedonia) voitaisiin rakenteellisten erikoisuuksiensa vuoksi erottaa omaksi ryhmäkseen slaavilaisien kielten joukossa. — Vanhin slaavilainen kirjakieli on *muinaiskirkkoslaavi* eli *muinaisbulgaria*, joka otaksuttavasti on varsin lähellä yhteis- eli kantaslaavin myöhäisintä astetta. Makedonian Thessalonikessa (Salonikissa) syntyneet slaavien apostolit, veljekset KONSTANTIN-KYRILLOS ja METHODIOS, käyttivät tätä ns. muinaisbulgariaa levittäessään v:sta 863 alkaen kristinoppia Suur-Määrin valtakunnassa ja kääntäessään uskonnollisia kirjoja slaaveja varten. Kaikki slaavit ymmärsivät tuolloin tätä kielimuotoa, ja kirkon kielenä sillä oli suuri vaikutus slaavilaisiin kansalliskieliin, jotka alkoivat vähitellen hahmottua, ensimmäisenä venäjä 1000-luvulla, sitten serbia 1100-luvulla, tšekki 1200- ja puola 1300-luvulla.

Vielä tämän vuosisadan alussa oltiin sitä mieltä, että satem- ja kentum-kielet poikkeavat verrattain jyrkästi toisistaan ja että edelliset muodostavat indoeurooppalaisen kielikunnan itäisen päähaaran, jälkimmäiset läntisen. Sittemmin on kuitenkin kaukaa idästä, Kiinan

Turkestanista, löytynyt tokaari, joka on selvä kentum-kieli, kuten myös Anatolian muinainen heetti. Toisaalta on pantu merkille, ettei indoeurooppalaisen kantakielen oletettujen palataalistuneiden klusilien assibiloituminen (sibilanteiksi muuttuminen) ole satem-kielissä aivan säännöllistä, vaan niissäkin esiintyy toisinaan klusili odotettavissa olevan sibilantin sijasta. Esim. ieur. **kleu-* 'kuulla', jota edustavat säännönmukaiset sibilanttiset asut mm. muinaisintiaassa (*šrñōti* 'hän kuulee') ja muinaiskirkkoslaavissa (*stušati* 'kuunnella'), ääntyykin odotuksen vastaisesti klusiliitalkuisena liettuassa: *klaušyti* 'kuulla'. Kanta-kielen palataalien edustuksen kahtalaisuus ei siis ilmestikään osoita indoeurooppalaisten kielten vanhinta ja tärkeintä murrerajaa. Satem-kieliin rajoittuva klusilien assibiloituminen saattaa eräiden tutkijoiden mielestä olla vain noin 3500 vuoden takainen äännevuoro. Nykyisen käsityksen mukaan satem-kielet muodostavat indoeurooppalaisten kielten kentässä eräänlaisen keskuksen, jonka ympärille kentum-kielet ryhmittyvät. Viimeksi mainituissa voidaan erottaa neljä päähaaraa:

1. kreikka, jolla on erinäisiä yhtäläisyyksiä myös satem-kielten kanssa;
2. länsieurooppalainen haara, johon kuuluvat itaaliset, kelttiläiset ja germaaniset kielet;
3. itäinen haara, jonka ainoa edustaja on tokaari;
4. heetti ja eräät muut Vähän-Aasian indoeurooppalaiset muinaiskielet; nämä ovat kaiketi ensimmäisinä eronneet indoeurooppalaisesta yhteiskielestä.

Tarkastelemme kentum-kieliä tässä järjestyksessä.

Kreikan kielen historiaa voidaan kirjallista lähteistä seurata varsin tarkoin ainakin 3 000 vuoden takaiseen muinaisuuteen, siis kauemmaksi kuin minkään muun

Euroopan kielen vaiheita. Foinikian seemiläisen kirjaimiston pohjalta kreikkalaiset kehittivät n. v. 875 eKr. oman alfaabeettinsa, joka erinomaisen hyvin pystyi kuvaamaan heidän kielensä foneemijärjestelmää. Muinaiskreikkalaiset runoilijat ja filosofit loivat omalta pohjalta esikuvallisen välineen, kielen, jolla voitiin ilmaista ihmiskuvallisen moninaisia liikkeitä ja syvällisiä ajatusrakennelmia. Tosin on muistettava, että kun kreikkalaiset heimot n. v:sta 2000 alkaen eKr. useina aaltoina tunkeutuivat Kreikkaan, ne tapasivat siellä pelagien korkeatasoisen kulttuurin. Paitsi pelageilta kreikkalaiset omaksuivat keskeistä sanastoa myös Kreetan muinaiskielestä. Tätä kirjoitettaessa käytettiin kolmea systeemiä: kuva-kieloitusta sekä kahdentyyppistä tavukirjoitusta, ns. lineaari A:ta ja lineaari B:tä. Viimeksi mainittua edustavia piirtokirjoituksia tunnetaan etenkin Knossoksesta (mutta myös Kreikan mantereelta) yhteensä yli 2 000, ja v. 1952 englantilainen arkkitehti M. VENTRIS katsoi ratkaisensa niiden arvoituksen: kysymyksessä olisi arkaainen kreikan murre (n. v. 1450—1260 eKr.). Koska Ventrinin desifroima lineaari B kuitenkin poikkeaa foneemirakenteeltaan varsin tunbuvasti antiikin kreikasta, eivät kaikki asiantuntijat pidä tulkintaa varmana, vaan ovat edelleen sitä mieltä, että kreikan kielen vanhin kirjallinen muistomerkki on Ilias (n. v:lta 800 eKr.). Home-roksen laulut edustavat joonialaista murretta. Muita muinaiskreikan päämurteita olivat mm. akhaialais-aio-linen, doorialais-luoteiskreikkalainen sekä attikalainen. Viimeksi mainittua, Attikan ja sen keskuksen Ateenan murretta, käyttivät teoksissaan mm. Thukydidēs, Platon, Aristoteles ja suuret draamarunoilijat. Tämä kielimuoto kohosi vallitsevaan asemaan 5. ja 4. vuosisadalla eKr., ja Aleksanteri Suuren valtakunnassa se omaksuttiin laa-

jalti kansainväliseen käyttöön, siitä tuli »yleinen», krei-
kaksi *koine*. Oli alkanut kreikan kielen toinen jakso (n.
300 eKr. — 300 jKr.); tämän koineen kauden kirjallista
tuotteista merkittävin on Uusi testamentti. Koineen poh-
jalta ovat sitten kehittyneet bysanttilaisajan ns. keski-
kreikka (n. 300—1453 jKr.) sekä uuskreikka (v:sta
1453), jota nykyisin puhuu n. 8 miljoonaa henkeä.

Italiiseen haaraan kuuluvat Italian indoeurooppalaiset
muinaiskielet voidaan luokitella seuraavasti:

1. umbrilais-oskilainen ryhmä, johon luetaan *umbri*,
voiski, *sabeltien* kielet ja *oski*; parhaiten tunnetaan (mm.
Pompejin piirtokirjoituksista) viimeksi mainittu, joka
sammui ensimmäisellä vuosisadalla jKr.;

2. latinalais-faliskilainen ryhmä, pääkieli *latina*;

3. *sikultien* kieli.

Latinan kieli oli alkuaan Rooman kaupungin ja sen
lähiympäristön (Latiumin maakunnan) paikallismurre,
mutta sitten se kohosi Rooman valtakunnan pääkieleksi
ja levisi kauan yli Italian rajojen, kansankieleksi laajoille
alueille Länsi-Eurooppaan. Latinan kielen vanhimmat
muistomerkit ovat ns. esikirjalliselta kaudelta, n. vuosilta
600—240 eKr., mm. kahdentoista taulun lait v:lta 449.
Arkaaista periodia (n. vuoteen 50 eKr.) seurasivat klas-
siset »kultakausi» (50 eKr. — 14 jKr.) ja »hopeakausi» (14—
200 jKr.). Myöhäslatinan jakson katsotaan jatkuneen n.
v:een 600. Keskiajalla latina valloitti melkoisen osan
Eurooppaa ja pysyi sitten sangen kauan kirkon ja tieteen
kielenä, jopa Unkarissa v:een 1848 saakka hallintokiele-
näkin.

Melkoisen muuttumattomana säilyneen kirjalatinnan
rinnalla eli ja kehittyi omaan suuntaansa puhkeilevi, ns.
vulgaarilatinan, arki- eli kansanlatinan. Rooman maailman-

vallan toiskielisten kansojen keskuudessa se muuntui
tavattomasti etenkin fonologialtaan ja fonetiikaltaan,
mutta myös muotokenteeltaan: synteettinen latina ke-
hittyi struktuuriltaan analyyttiseksi murteiksi, joissa
lähinnä vain »materiaalinen puoli», sanasto, oli yhtei-
nen »emokielen» kanssa. Poliittiset, hallinnolliset ja etni-
set tekijät aiheuttivat sen, että muutamat näistä kan-
sanlatinan murteista kehittyivät ennen pitkää erillisiksi
kirjakieliksi, ns. *romaanistiksi kieliksi*. Usein on vaikeata
ratkaista, milloin kansanlatinan kausi päättyy ja romaa-
ninen kielimuoto alkaa. Vanhimpia romaanisia tekstejä
ovat Kaakkois-Ranskan (?) murteella laadittu Strasbour-
gin vala v:lta 842 ja eräät italiaa ja Provenencen murretta
edustavat kirjaanpanot 900-luvulta. Nykyromaanista
kielistä neljä kuuluu maailman valtakielten joukkoon:
espanja (140 milj.), portugali (70 milj.), ranska (57 milj.)
ja italia (50 milj.).

Espanjaa puhutaan — paitsi suurimmassa osassa Es-
panjan valtakuntaa sekä Kanarian saarilla ja Marokossa
— myös kaikissa Yhdysvaltain eteläpuolella sijaitsevilla
Amerikan maissa, Brasiliaa lukuun ottamatta. Se on
englannin rinnakkaiskielenä myös Texasissa, Uudessa
Meksikossa ja Kaliforniassa. Nykyespanjan kirjakielen
pohjana on Kastilian murre. Monisatavuotisen arabi-
vallan aikana espanjaan omaksuttiin runsaasti arabia-
laisia lainasanoja.

Portugali on valtakielenä Portugalissa, Madeiran saa-
rella, Azoreilla, Espanjan Galiciassa, Afrikan Angolassa
ja Mosambikissa sekä Brasilialla.

Ranskan kielen alue ei käsitä ainoastaan Ranskan tasa-
valtaa, Belgiaa, Sveitsiä, Monacoa, Luxemburgia ja osia
Kanadaa, vaan sitä käytetään hallinto- ja sivistyskielenä
laajoilla alueilla Afrikassa ja Indokiinassa. Kulttuuri-

merkitykseltään ranska kuuluu yhä maailman johtavien kielten joukkoon, vaikka sen asema kansainvälisen politiikan ja kaupan alalla onkin viime aikoina heikentynyt. Pohjoismurteisiin perustuvassa ranskan kirjakiellessä erotetaan seuraavat kaudet: muinaisranska n. 800—1300, keskiranska n. v:een 1600 ja siitä alkaen uus- eli nykyranska.

Italian puhujia asuu Apenniinien niemimaan ulkopuolella huomattava määrä myös Sveitsissä, Tunisiassa, Libyassa, Egyptissä, Marokossa ja Etiopiassa. Italian kieli hahmottui 1200- ja 1300-luvulla maan silloisessa keskiosassa Firenzessä, ja Toscanan murre on kirjakielen pohjana.

Italian kirjakieli luetaan itäromaaniin ryhmään, jonka toinen jäsen on *romania* (n. 18 milj. puhujaa Romaniassa, Albaniassa, Makedoniassa ja Istrian niemimaalla ynnä yli 2 milj. Neuvostoliitossa, Moldavian neuvostotasavallassa, jonka romanialaismurretta sanotaan *moldaviaksi*). Romanian kieli syntyi Rooman valtakunnan Dacian provinssissa puhutusta kansanlatinasta. 500-luvulla jKr. alkoi alueella voimakas slaavilainen vaikutus, ja tämän johdosta nykyromanian sanastossa on peräti 40 % slaavilaisperäistä ja vain 25 % latinalaisperäistä ainesta.

Länsiromaaniaisia kieliä ovat ranskan, espanjan, portugalien ja pohjoisitalian murteiden lisäksi provensaalin, katalonian, sardinian ja retoromaani. Etelä-Ranskan *provensaali* (puhujia nykyisin lähes 10 milj.) oli keskiajalla, 1100- ja 1200-luvulla, trubaduuriin käyttämä arvossa pidetty kirjakieli. Provensaalin ja espanjan välimuoto, *katalonia*, on yhä vielä merkittävä kirjakieli. Sitä puhuu n. 6 milj. henkeä Andorrassa, Itä-Espanjassa (ynnä Baleaareille) ja Ranskan eteläisimmässä kolkassa. *Retoromaani*

on saanut nimensä Rooman provinssin Rhaetian mukaan. Sen puhujat (yhteensä n. 560 000) asuvat Kaakkois-Sveitsissä ja Koillis-Italiassa. Murteista ns. länsireetti eli Graubündenin murre eli *rumantsch* on v:sta 1938 Sveitsin neljäs kansalliskieli (saksan, ranskan ja italian ohella). Lounais-Tirolissa asuu n. 17 000 keskireetin eli *ladinin* puhujaa, ja suurin osa retoromaaneista (n. puoli milj.) elää Friaulissa Italian puolella. *Sardnian kieli* eli *sardi* on erältä äänneopin piirteiltään yhä varsin lähellä latinaa. Sardin puhujia on liki miljoona, mutta kielellä ei ole kirjallista käyttöä.

Kelttiläisiä kieliä puhuttiin viimeisen esikristillisen vuosituhannen jälkipuoliskolla tavattoman laajalla alueella Euroopassa ja jopa Vähässä-Aasiassakin. Alkuperäiseltä kotiseudultaan Baijerista, Itävallasta ja Böömistä keltit olivat levinneet sekä mannermaalle että Britteihin saarille. Kelttiläiset kielet on tapana jakaa kahteen pääryhmään: manner- ja saarikeltiin. *Mannerkelttiläinen* eli *galliatalainen* ryhmä asui Pyreneiden eli Iberian niemimaalla, Ranskassa (roomalaisten *Gallia Transalpinassa*), pohjoisimmassa Italiassa (*Gallia Cisalpinassa*), Sveitsissä, Etelä-Saksassa, Pannoniassa, Balkanin niemimaalla ja Vähän-Aasian Galatiassa (tämän maakunnan nimi johtuu siitä, että kreikkalaiset nimittivät kelttejä galateiksi). Mannerkelttiläinen kielimuoto sammui jo varhain, meidän ajanlaskumme alussa, eikä siitä tunneta juuri muuta kuin paikan- ja henkilönnimiä sekä yksityisiä sanoja muutamista piirtokirjoituksista.

Saarikelttiläisiä kieliä puhuu nykyään lähes kolme miljoonaa henkeä. Ns. britannilaisen ryhmän kantaseutu on ollut Etelä-Englanti. Siellä asuu yhä Walesissa noin miljoonan verran *kymrin* eli *walesin kielen* puhujia, kun taas

Cornwallin niemiin kelttiläinen *korni* sammui 1700-luvun lopulla. Britanniaa jo 300-luvulla Ranskan Bretagneen muuttaneita *bretonin* puhujia on alun toista miljoonaa. — Gaeliläisen eli goideliläisen ryhmän pääkieli on *iri* (n. 700 000), Eiren (Irlannin) virallinen kieli v:sta 1922. Foneettisessa suhteessa erittäin mutkikkaan iirin puhujien määrä on viimeisten 150 vuoden aikana tuntuvasti vähentynyt, eikä kirjakieleksi elvytettyllä *uusirillä* ole läheskään samaa merkitystä kuin aikaisemmilla keltysvaiheilla, esim. *keski-irillä* (n. 1100—1500), jolla kielellä julkaistu kirjallisuus on keskiajan rikkaimpia. *Muinaisiri* puolestaan oli Luoteis-Euroopan vanhin kulttuurikieli: ajanjaksolta 300—600 jKr. tunnetaan neljättäsataa Etelä-Irlannista, Walesista ja Skotlannista löydettyä piirtokirjoitusta, joissa on käytetty omalaatuista *ogham*-kirjoitusta. — Skotlannin ylämaan ja Hebridien *gaeli* eli *skotti* (n. 140 000 puhujaa) on oikeastaan eräänlaista iiriä, joka viikinkikauden alussa tunki tietään Skotlannin varhemman kelttiläisen kielen, *piktin*. Mansaaren kelttiläinen *manx* on vuorostaan paraikaa kuolemassa sukupuuttoon.

Germaanisia kieliä puhuu nykyisin arviolta 390 miljoonaa henkeä, joista yli 260 miljoonaa käyttää englantia, noin 90 miljoonaa saksaa, lähes 20 miljoonaa hollantia ja n. 17 miljoonaa skandinaavisia kieliä.

Germaaniset kielet on totuttu jakamaan kolmeen ryhmään: pohjois-, itä- ja länsigermaaniseen. Näistä pohjoisgermaanista sanotaan usein myös skandinaaviseksi tai pohjoismaiseksi ryhmäksi ja itägermaanista goottilaiseksi, kun taas länsigermaanisessa ryhmässä on erotettu kaksi alaryhmää, nimittäin englantilais-friisiläinen ja saksalainen. Nykyisin monet tutkijat eivät pidä länsigermaanista

ryhmää alun perin yhtenäisenä, vaan sijoittavat pohjois- ja itägermaanisten kielten väliin seuraavat kolme ryhmää: Pohjanmeren germaaniset kielet (friisiläiset ja anglosaksiset kielet), Elben germaaniset kielet (saksi, baijeri, almanni ja langobardi), Weserin—Reinin germaaniset kielet (frankki ja hessen). — Tämänkaltaista historiallista maantieteellistä jaosta ei ilmene, miten kauas samankin »ryhmän» kielet ovat myöhemmin saattaneet loitota toisistaan. Niinpä esim. nykysaksa on rakenteensa puolesta tavattoman paljon etäämpänä »lähisukulaisestaan» englannista kuin islannista, ja sanavarastoltaan saksa on historiallisista syistä tuntuvasti lähempänä tanskaa ja ruotsia kuin englantia.

Yhteis- eli kantagermaanisen kauden otaksutaan kestäneen n. 500 eKr.—100 jKr. Muutamat asiantuntijat kylläkin arvelevat, että ne huomattavat konsonantiston muutokset, joista käytetään nimitystä »germaaninen äänteen-siirto», olisivat tapahtuneet peräti jo 4 000 vuotta sitten. Yhteisaikanaan germaanit asuivat ilmeisesti Pohjanmeren kaakkois- ja Itämeren lounaisrannikolla sekä Etelä-Ruotissa. Täältä heitä alkoi ajanlaskumme alussa siirtyä erilisiin ryhmiin mm. Veikselin, Reinin ja Tonavan suuntaan. Germaanien vanhoja naapureita ovat olleet keltit, baltit, slaavit ja läntisimmät suomalais-ugrilaiset heimot. Nimenomaan kantasuomeen ja -lappiin germaaniselta taholta omaksutut ja itämerensuomessa ja lapissa arkaaisessa asussa säilyneet runsaat laina-ainekset valaisevat erinomaisella tavalla vanhimpien esikirjallisten germaanisien kielimuotojen olemusta. Niiden rinnalla on vanhimmallalla germaanisella kirjoituksella, kahdella n. 300 eKr. sotilaan kypäraan kaiverretulla sanalla, häviävän vähän merkitystä. Erittäin arvokkaita muinaiskielten lähteitä ovat tietenkin varsinaiset yhtenäiset kieltenmuistomerkit:

skandinaaviset riimukirjoitukset n. v:sta 200 jKr. alkaen sekä *lätinsgoottien* piispan WULFILAN raamatunkäännös 300-luvun jälkipuoliskolta. Viimeksi mainitun tärkeimmät evankeliuminkatkelmat muodostavat ns. »Codex argenteuksen» (Hopeaisen kirjan), joka nykyisin on Upsalan yliopiston kirjastossa. Wulfila suoritti käännöstyönsä asuessaan nykyisen Bulgarian seutuvilla, ja hän käytti erityistä goottilaista kirjaimistoa, jonka hän oli luonut kreikan aakkosten pohjalta. Muista itägermaanisen ryhmän kielistä on kovin vähän tietoja. Veikselin suulta liikkeelle lähteneitä *itägoottieja* asui vielä 1700-luvulle saakka Krimillä, mutta heidän heimolaistensa gepidien, vandaalien, burgundien, rugin, herulien ja skirien puheenpartta ei tunneta juuri ensinkään.

On kiinnitetty huomiota siihen, että Wulfila ei käyttänyt goottien tuntemaa vanhaa riimukirjaimistoa. Ehkäpä se tuntui hänestä liian »pakanalliselta» (riimua merkitsevä substantiivi *rūna*, jonka skandinaavisista vastineista muuten suomen *runo* on lähtöisin, tarkoitti gootissa 'salaisuutta'). 24-merkin germaaninen riimukirjaimisto on luultavasti pohjoisetruskilaista alkuperää, ja erityiseen suosioon se pääsi yksinkertaisemmassa asussa Skandinaviassa. Vanhin pohjoisgermaaninen kehitysaste, ns. *kantaskandinaavinen kielimuoto* (ruotsiksi *urnordiska*), n. v. 200—800, muistutti yhtäältä melkoisesti goottia ja oli toisaalta varsin lähellä kanta-germaania. Yhteisskandinaavisen ajan riimukirjoituksen joukossa on niinkin pitkiä tekstejä, että niitä voidaan sanoa kirjalliseksi muistomerkeiksi (esim. Norjan Eggjummin piirtokirjoitus). V:n 800 jälkeen alkoi syntyä eroja läntisten ja itäisten skandinaavisten murteiden välille, ja nykyisinkin voidaan puhua pohjoismaisten kielten kahdesta päähaarasta: läntiseen luetaan islanti, Färsear-

ten kieli ja norja, itäiseen ruotsi ja tanska. Toisaalta on todettava, että skandinaavisten kielten puhujat ymmärtävät yhä vielä verrattain hyvin toisiaan ja että pohjoismaiset kielet oikeastaan ovat yksi ainoa kielimuoto, jossa on monia, osittain suurestikin toisistaan poikkeavia murteita, eivätkä murreryhmien rajat aina noudata valtakunnanrajoja.

Muinainnorjaa (gammetnorsk) sanotaan usein myös muinainlänsskandinaaviseksi kieleksi tai muinainislanniksi. Päitsi riimukirjoituksista (800-luvulta lähtien) ja käsikirjoituksista (n. v:sta 1100) tämä kielimuoto tunnetaan myös muinainrunoista, joista vanhimmat lienee sepitetty jo 800-luvun alkupuoliskolla. Rikasmuotoinen muinainnorja muuttui 1300-luvulla ns. *keskinorjaksi*, jota viljeltiin kirjakielenä uskonpuhdistuksen aikaan asti. Lähes 400 vuotta kestänyt unioni Tanskan kanssa (1450—1814) aiheutti sen, että puhdasta norjaa ei käytetty kirjakielenä, vaan sen tilalla oli tanska, jossa kuitenkin oli erinäisiä norjalaisuuksia ja jota luettiin norjan tavoin. Näin syntyneen kielimuodon nimi on *bokmål* eli *riksmål* (kirjakieli eli valtakunnankieli), ja sitä käyttivät mm. Ibsen ja Bjørnson. Tanskansävyinen kirjakieli ei kuitenkaan tyydyttänyt kaikkia norjalaisia, vaan Ivar AASEN loi 1850-luvulla »puhtaamman», kansanmurteisiin pohjautuvan *uusnorjan (nyorsk* eli *landsmål*), joka 1885 tuli *bokmål*in rinnalle viralliseksi kieleksi. Kummallakin kirjakielellä on omat innokkaat kannattajansa ja kiivaat vastustajansa. *Bokmål*, johon nyttemmin on omaksuttu runsaasti murteiden ja uusnorjan aineksia, on yhä vallitsevassa asemassa. *Landsmål*in käyttäjiä on etenkin Länsi-Norjassa, yhteensä noin neljännes kaikista norjan puhujista, joita on suunnilleen neljä miljoonaa. Kiusallinen kielikiista on vaikuttanut haitallisesti Norjan sivistysoloihin.

Islanti (160 000) on alun perin länsinorjalainen murre, joka kehkeytyi itsenäiseksi kieleksi 1000-luvulla. Tällöin oli jo saanut alkunsa korkeatasoinen muinaisislantilainen kirjallisuus, lajissaan pohjoismaiden rikkain: vuosien 900 — 1000 tienoilta on säilynyt epikkaa ja opetusrunoutta (Sæmundurin Edda). Muinaisislannin varsinainen klassinen kausi käsittää ajanjakson 1100—1350, ja Uuden testamentin käännöksen ilmestymisestä, v:sta 1540, katosaan uus- eli nykyislannin alkavan. Eristyksiin jääneenä islanti on säilynyt sängen vanhakantaisena lähinnä sen vuoksi, että se säästyi siltä saksalaistumiselta, joka mul- listi muiden pohjoismaisten kielten olemusta keskiajan lopulla.

Färsaarillakin puhutaan eräänlaista norjaa, vaikka si- käläinen kirjakieli on saanut vaikutteita myös islannista. Viikinkikaudella norjan kieli oli levinnyt merenkulki- joiden mukana vielä kaukaisempiinkin siirtokuntiin: Pohjois-Scottlantiin, Irlantiin, Grönlantiin, Mansaarelle, Hebrideille ja Orkneysaarille. Shetlandin saarilla norjaa puhuttiin vielä 1700-luvulla.

Myös *tanskan kieli* sai viikinkiajalla jalansijaa parin- sadan vuoden ajaksi Englannissa ja Normandiassa. Ny- kyisin tanskaa puhuu lähes viisi miljoonaa henkeä.

Ruotsin katsotaan kehittyneen erilliseksi kieleksi n. v. 800. Tästä alkaa vanhimman kirjakielen, »rimuruotsin» (*runsvenska*) kausi, joka päättyi n. v. 1225. Tämän jak- son lopulta ovat peräisin Ruotsin vanhimmat maanlait. Seuraava periodi, *muinaisruotsi* (*fornsvenska*), jaetaan kahteen alajaksoon: klassinen muinaisruotsi (v:een 1375 asti) ja myöhäismuinaisruotsi (1375—1526). Viimeksi mai- nittuna vuonna ilmestyi Uuden testamentin ruotsinno- ja siitä lasketaan *uusruotsin* kauden alkavan: varhaisempi uusruotsi 1526—1732 ja myöhempi uusruotsi v:sta 1732.

— Ruotsalaiset viikingit suuntasivat kulkunsa itään päin, ja viikinkiajalla puhuttiin ruotsia eri tahoilla Venäjää (mm. Novgorodissa ja Kiovassa). Suomessa on paikoin (mm. Ahvenanmaalla ja länsirannikolla) ollut skandi- naavista, ilmeisesti lähinnä ruotsalaista asutusta aina- kin jo kansainvaellusten kaudella, ja historiallisella ajalla on väestöä muuttanut Keski- ja Pohjois-Ruotsista useaan otteeseen Pohjanlahden rannikolle, Ahvenan- maalle ja Turun tienoille, 1200-luvulla myös Uudenmaan rannikolle. Viroon ruotsalaisia asettui asumaan jo 1200- luvulta lähtien (esim. Noarootsiin eli Nucköhön, Vormsiin ja Ruhnuun). Ukrainaan syntyi v. 1781 Gammalsvenskbyn siirtokunta. — Tätä nykyä lasketaan ruotsin puhujia ole- van kaiken kaikkiaan (ulkoeurooppalaiset siirtolaisetkin mukaan lukien) yli kahdeksan miljoonaa (Suomessa 330 000).

Länsi- eli etelägermaanista kansoista ovat *friisit* asu- neet vanhastaan Pohjanmeren kaakkoisrannikolla. Keski- ajalla friisien alue ulottui Amsterdamin tienoilta Weserin suulle saakka. Yksityisiä friisinkielisiä sanoja tavataan jo 800-luvulla kirjoitetussa lakiteoksessa »Lex Frisionum», mutta vanhimmat yhtenäiset tekstit ovat 1200-luvulta. Hollannin Frieslandin maakunnan ns. länsifriisien (n. 250 000) kieli on nykyisin kirjakielenä, kun taas Slesvig- Holsteinin länsirannikon pohjoisfriisi (n. 12 000) sekä Oldenburgin Sateriandin itäfriisi (muutama tuhat) ovat kansanmurteiden asteella.

Friisien lähinaapureita olivat ne germaanit, jotka n. v. 450 valloittivat kelttien asumasta Britanniasta sen osan, joka sittemmin tunnetaan Englantina. Valloittajat olivat lähtöisin Slesvigin rannikon Angelin niemeltä ja sen eteläpuolisilta seuduilta. Näiden *anglien* ja *saksien kieli* oli hyvin läheistä sukua friisille, ja friisejäkin oli luulta-

vasti Britanniaan tunkeutujien joukossa. Viikinkikaudella asui Itä- ja Pohjois-Englannissa niin runsaasti pohjoismaalaisia, eritoten norjalaisia ja tanskalaisia, että siellä syntyi eräänlainen englantilais-skandinaavinen seka-kieli (Danelawin kieli), josta on nykyenglantiin asti periytynyt melkoinen määrä skandinaavissävyyistä tai peräistä sanastoa (esim. engl. *egg* 'muna', *leg* 'säätä, jalka', *skirt* 'hame, lieve, körtti', *they* 'he, ne'). Paljon tuntuvaamin englannin sanavarastoon vaikutti sittemmin normannien valtaannousu (v:sta 1066): kieleen alkoi tulla ranskalaisia aineksia. *Nykyenglantia* voi sanastoitaa luonnehtia suorastaan sekakieleksi, samankaltaiseksi kuin mm. romania, turkki ja japani. Typologisessa suhteessa englannille ovat ominaisia piirteitä kielipiirteiden morfemien niukkuus (suffiksit *-s*, *-ing*, *-ed*, *-ly*, *-er*, *-est*, joista muutamilla on runsaasti funktioita: *-s*, *-ing*) ja pyrkimys hävittää sanaluokkien väliset rajat (esim. *up* on adverbi 'ylös, ylhäällä', prepositio 'ylöspäin', adjektiivi esim. ilmauksessa *the up train* 'kaupunkiin menevä juna' tai verbi 'nousta'). Englannissa yhtyy isoiloivan tyyppitendenssiin erittäin ekonomisen kaikkein yksinkertaisin agglutinaatio, joten kysymyksessä on typologiselta kannalta katsottuna tavallaan kiinan ja turkin varsin onnistunut välimuoto. — Englannin kielen historiassa erotetaan seuraavat jaksot: *anglosaksi* eli *muinaisenglanti* n. v:een 1150 (vanhimmat muistomerkit n. v:lta 700), *keskienglanti* n. 1150—1500, *uuserglanti* v:sta 1500. Varsinaisesti viimeksi kuluneen satavuotiskauden aikana englanti on nopeasti noussut maailman laajimmalle levinneeksi puhekieleksi, ja se valtaa yhä uusia alueita. V. 1500 laske-taan englannin puhujia olleen 4,5 miljoonaa, v. 1600 suunnilleen 6, v. 1700 vasta 8,5, v. 1800 noin 30 ja v. 1900 yhteensä 120 miljoonaa. — Amerikan mantereella on

englannin kieli vallitsevana Meksikon pohjoispuolisilla alueilla. Amerikan englanti poikkeaa brittiläisestä olle-takin ääntämykseltään, sanavarastoltaan ja tyyliominaisuuksiltaan.

Saksalais-alankomaalaisen ryhmän toisena päähaarana ovat alaksalaiset, toisena yläsaksalaiset kielet ja murteet. Läntisestä alafrankista on kehittynyt *Alankomaiden kieli* eli *hollanti* siten, että 1200-luvulla syntyi eteläisten eli flaamilaismurteiden pohjalta kirjakieli, mutta v:sta 1585 pääsivät pohjoiset eli hollantilaismurteet johtavaan asemaan. Hollanti on yleiskielenä paitsi Alankomaissa myös Belgian germaanisessa osassa; täällä on kuitenkin puhekielenä paikallisten murteiden sävyttämä etelähollanti eli *flaamin kieli*, joka ranskan ohella on Belgian toinen virallinen kieli. Se alankomaalainen kielimuoto, joka hollantilaisten siirtolaisten mukana 1600-luvulla kului keutui Etelä-Afrikkaan ja on ollut v:sta 1925 *afrikaans-nimisenä* Etelä-Afrikan tasavallan toinen virallinen kieli (englannin rinnalla), poikkeaa jo melkoisesti nykyhollannista.

Alaksalaisen päähaaran itäinen murre, *alaksaksi*, tunnetaan jo 800-luvun lähteistä. Tämän kielimuodon, *muinaissaksin* eli *muinaisalaksan*, kausi päättyi n. v. 1200, ja sitä seurasivat *keskialaksaksi* (n. 1200—1600) ja *uusalaksaksi* (*Plattdeutch*). Keskialaksalla oli n. v:sta 1350 hansaliiton kielenä valitseva asema Itämeren piirissä. Tuolloin omakuttiin esim. tanskaan ja ruotsiin tavattoman runsaasti alaksalaisista sanastoa: peräti 75 % nykyruotsin sanavarastosta on alaksalaisista alkuperää. Myös viroon on alaksalaisilla kielimuodoilla ollut varsin tuntuva vaikutus, onpa ilmeisesti keskiajan suomeenkin saatu keskialaksasta erikoissanastoa. Nykyisin alaksaa puhutaan verrattain laajalti Pohjois-Saksan alan-

golla ja Koillis-Hollannissa. Kirja- ja koulukielen asemasta alaksan syrjäytti yläsaksa 1600-luvulla.

Saksan yleiskieli pohjautuu yläsaksan (*Hochdeutsch*) murteisiin, joissa erotetaan kaksi pääryhmää, keski- ja yläsaksa (*Mitteldeutsch* ja *Oberdeutsch*). Yläsaksa puhutaan Berliinissä, Saksan keski- ja eteläosissa, Itävallassa, suurimmassa osassa Sveitsiä, melkein koko Luxemburgissa ja siirtolaisten keskuudessa mm. Amerikassa. Yläsaksalle tunnusomainen äänneopillinen erikoisuus on ns. yläsaksalainen äänneensirto (esim. $t > z$, $p > f$, $k > ch$: saks. *Zahl* 'luku', *Ruf* 'huuto', *Dach* 'katto'), joka tapahtui n. v. 500 jKr. Saksan kielen historiassa erotetaan kolme pääjaksoa: *muinaisyläsaksa* n. 800—1000, *keskiyläsaksa* n. 1000—1500 (erittäin kultivoituneen »klassisen keskiyläsaksan» kausi oli 1170—1250) ja *uusyläsaksa*, jonka varhaisemman vaiheen katsotaan alkaneen jo n. v. 1400 ja myöhemmän jakson v:sta 1600. Saksan kirjakieli perustuu olemmaisesti siihen lähinnä keskisaksalaiseen kielimuotoon, jota LUTHER viljeli ilmeikkäässä raamatunkäännöksessään. Täten syrjäytyivät pohjoisten hansakaupunkien alaksalainen kirjakieli ja etelässä klassiseen keskiyläsaksaan pohjautuva ylisaksalainen yleiskieli.

Keskisaksan murteiden pohjalta syntyi juutalaisten piirissä keskiajalla erikoinen kielimuoto, jossa käytettiin runsaasti heprealaisia sanoja. Kun juutalaiset sittemmin joutuivat siirtymään vainoja pakoon slaavilaiselle kielialueelle, Puolaan ja Venäjälle, he omaksuivat kieleensä, *jiddischiin*, uudesta ympäristöstään varsinkin leksikaalisia ja stilistisiä piirteitä. Nykyisin arvioidaan noin viiden miljoonan Kaakkois- ja Itä-Euroopan ja Yhdysvaltain juutalaisen käyttävän jiddischiin eri muunnoksia puhe- ja kirjakielenään.

Tokaarin ja heetin kielen liittäminen indoeurooppalaiseen kielyhteisöön tämän vuosisadan alussa on indogermanistilkan historian tärkeimpiä tapahtumia. Eräs saksalainen arkeologinen retkikunta löysi kuutisenkymmentä vuotta sitten Kiinan Turkestanista, Turfanin ja Kutšan seuduilta, joukon erikoisia käsikirjoituksia, jotka ovat peräisin noin vuosilta 500—700 jKr. V. 1908 kävi ilmi, että käsikirjoitukset sisälsivät budhalaisten teosten katkelmia. Ne oli käännetty ennestään tuntemattomalle indoeurooppalaiselle kentum-kielille, jota alettiin nimittää tokaariksi. Tätä kieltä oli ainakin kaksi muunnosta: toista, jota käytettiin Turfanissa ja Karasärissa, sanotaan A-murteeksi (tai -kieleksi), toista, Kutšassa puhuttua, B-murteeksi. Vielä ei tiedetä, mistä ja mitä tietä tokaarit ovat vaeltaneet kauas Turkestaniin, mutta esim. muuttamat tokaarin kielen ja uralilaisten kielten mahdollisiin vanhoihin kosketuksiin viittaavat seikat voivat olla apuna tokaarien hämäämistä historiaa selvitettäessä.

Heetin eli *nešanin* eli *nasitiin* kielestä on käytettävissä verrattomasti runsaammat lähteet kuin tokaarista. Keski-Anatoliassa, etenkin Bögazköissä v:sta 1906 alkaen suoritettut kaivaukset ovat tuoneet päivänvaloon tuhansittain babylonialaisilla nuolenpämerkeillä kirjoitettuja savitauluja, jotka ovat peräisin vuosilta 1800—1100 eKr. (erityisesti 1400- ja 1300-luvulta). Tuolloin tiedetään noilla seuduilla sijainneen heettiläisvaltakunnan olleen mahtavimmillaan. V. 1915 osoitti tšekkiläinen kielen- tutkija F. Hrozný, että noiden nuolenpäataulujen kielen muinainen heetti (ns. *nuolenpääheetti*), kuuluu indoeurooppalaiseen kielikuntaan, sen kentum-ryhmään. Heettiläisten valtiossa puhuttiin muitakin kieliä, mm. *luuvia* ja tämän läheistä sukukielitä tai suorastaan murrettä, ns.

hieroglyfihetkiä. Viimeksi mainitut ovat yllättävästi osoittautuneet satem-kieliksi, ja on mahdollista, että näiden myöhempi jatkaja on varhemmin (s. 33) mainittu Vähän-Aasian muinaiskieli lyykia.

Luoteis-Italian Etrurian muinaisten *etruskien* erikoinen kulttuuri tunnetaan verrattain hyvin, ja etruskinkielisiä piirtokirjoituksia (n. vuosilta 500—100 eKr.) on löytenyt yli 10 000. Ne on kirjoitettu kreikkalaisilla aakkosilla, joten niitä on helppo lukea, mutta silti niitä ei ole pystytty tulkitsemaan juuri nimeksikään. Se vähä, mitä on saatu selville, ynnä etruskilainen nimistö tuntuuivat viittaavan Vähän-Aasiaan, ja eräät meidän päiviemme indogermanistit (mm. V. GEORGIEV) pitävät kutakuinkin varmana, että etruski on indoeurooppalainen kieli, lähinnä heetin ja luuvien sukulainen.

Nimenomaan Anatolian ja Balkanin muinaiskielissä on asiantuntijoilla vielä paljon selvittämistä, semminkin kun kaivauksissa paljastuu ehtimiseen uutta materiaalia. Ja vaikka indoeurooppalaista kielikuntaa on tutkittu intensiivisemmin ja perusteellisemmin kuin mitään toista, niin yhä esitetään uusia käsityksiä mm. sellaisista jo verrattain selvinä pidetyistä seikoista kuin illyyrin ja albanian asemasta, Italian muinaiskielten keskinäisistä suhteista tai germaanisten kielten ryhmittelystä. Toisaalta on pyritty tunkeutumaan jopa indoeurooppalaisen yhteiskauden takaiseen hämääseen, ottamaan selville, millaista esindoeurooppalainen kielimuoto on ollut ja onko indoeurooppalaisella kielikunnalla ehkä kaukaisia sukulaisia muiden kielikuntien joukossa. Katseet ovat jo varhain kääntyneet mm. uraillaiseen kielikuntaan.

URAILLAISET KIELET

Urailaisten kielten ryhmittelystä on oltu jo varsin kauan sangen yksimielisiä, eivätkä esim. muinaislöydöt ole mullistaneet yleisesti tunnustettuja käsityksiä. Vaikka monissa läntisen, *suomalais-ugrilaisen* päähaaran kielissä on tapahtunut huomattava määrä divergoivia äänteenmuutoksia, niin PHILIPP JOHANN VON STRAHLENBERG pystyi jo v. 1730 teoksessaan »Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia» sanavertailujen perusteella luettelemaan nämä »suomalaiset kielet» suunnilleen oikein. Nimityksiä »suomalais-ugrilaiset» ja »urailaiset kielet» on käytetty lähes 150 vuotta; edellisen asemesta jotkut unkarilaiset tutkijat ovat tosin suosineet rinnakkaismuotoa »suomalais-unkarilaiset» kielet. Sanat *ugri(lainen)* ja *un-kari(lainen)* johtuvat vanhoissa venäläisissä lähteissä, mm. Nestorin kronikassa, esiintyvistä nimestä *Jugra* tai *Ugra*. Sillä tarkoitettiin yhtäältä unkarilaisia ja toisaalta obinugrilaisia, ja sen pohjana on ilmeisesti muinaisbolgaarin (*or)ogur*, alkuaan erään turkkilaisen heimo-ryhmän nimi. »Uraillaisesta kielikunnasta» puhutaan sen vuoksi, että Uralin vuoristo tavallaan erottaa toisistaan tämän kieliperheen haaraumat: suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvat kansat asuvat etupäässä Uralin länsipuolella, useimmat samojedikansat taas itäpuolella. Koko kielikunta on asiallista nimitystä lyhyesti urailaiseksi (eikä suomalaisugrilais-samojedilaiseksi tai harhaan johtavasti pelkäästään suomalais-ugrilaiseksi).